

ANADOLU TÜRKLERİNİN EKONOMİK YAŞAMLARI ÜZERİNE GÖZLEMLER (BU ALANDA AHİLİĞİN ETKİLERİ)

NEŞET ÇAĞATAY

X. yüzyıl başlarından beri batı Türkistan'da ve İran'da yoğunlaşan Oğuz Türkleri, 23 Mayıs 1040 günü Gazneliler Türk Devleti'ne karşı kazandıkları Dandanakan Meydan Savaşı'ndan sonra bugünkü Tahran'ın bir mahallesi olan Rey Şehrini kendilerine başkent yaparak Büyük Selçuklular Devleti'ni kurdular.

Anadolu'yu Bizans'ın elinden almayı tasarlayan Selçuklular, 1048 yılında Pasinler'e (Hasankale), 1054 de Muradiye'ye, 1059 da Sivas'a girdiler. 1064 de Kars'ı aldılar. Anadolu'nun kesin olarak Türklerin eline geçmesinin başlangıcı olan 26 Ağustos 1071 gününden 1225 yıllarına kadar Anadolu'ya büyük dalgalar halinde giren Türk toplulukları genellikle göçebe idiler. 1220 lerde Moğolların, Harezmsahlar Türk Devleti'ni ortadan kaldırmalarından sonra, Maveraünnehr ve Türkistan'daki Türk şehirlerinin tüccar ve sanatkâr halkı, dükkanlarını, tezgâhlarını bırakıp Anadolu'ya geldiler. Bu ikinci büyük grupta gelenler, öncekilerin tersine, şehirli idiler ve W. Barthold'un dediği gibi, Orta Asya ticaret ve sanatında çok ileri idiler; ticarî ortaklıklar kurmuş, çek kullanmış, daha o zamanlar, kâğıt paraya bir geçiş niteliğinde bulunan ipek kumaş parçalarını damgalayarak "akça" adıyla para olarak tedavüle koymuşlardı¹.

Anadolu'ya gelen bu tüccar ve esnaf Türk birlikleri 1240 lı yıllarda bu yeni yurtlarında, Orta Asya'dan getirdikleri kuşkusuz olan "ahi örgütü" nü kurdular. Ahi örgütüne, esnaf, sanatkârlar, bilginler yani, meslek, sanat, ticaret ve devlet yönetimiyle uğraşanlar girebilirlerdi.

¹ Asya'daki eski Türk belgelerinde bulunan ticaret ve sanayi gelişkin, uygar Türk şehirleri hakkında bak. W. Barthold, Ortaasya Türk tarihi hakkında dersler, R. Hulusi (Özden) çevirisi, 2. ve 3. dersler. Yazar 7. dersinde de şunları söylüyor: "Ortaasya'daki ticaret işlerine kesin olarak Türkler de katıldılar. Daha sonraki devirlerde Moğollarda, Türkçedeki "ortak" sözcüğü, tüccar anlamına geliyordu. Orta asya'da Türklere ait birçok şehirde İslam ülkeleriyle ilişkiler sürdüren ve "çek" kullanan ticaret şirketleri vardı. Çek sözcüğü, Türklere Avrupalılara geçti. Ortak sözcüğünün kullanılışı, Türkler arasında ticaret şirketlerinin varlığının kanıtıdır". Moğolların Türkistan'daki Türk halkına karşı davranışları için bak. C. Brockelmann, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, Ankara, 1964, sayfa 230 vd.

Selçuklu, Osmanlı halk sınıflarının hepsini içine alan ahilik, o çağdaki Anadolu Türk halkının sosyo-ekonomik hatta bir ölçüde politik yaşamına yön vermiş bir kuruluştur. Bu nedenle biz “Anadolu Türklerinin ekonomik yaşamları üzerinde gözlemler “başlığı” altında, ahiliği bu niteliğinden söz edeceğiz.

Bu konu ile uğraşan yerli ve yabancı yazarların çoğu, yediyüz yıla yakın bir süre, Anadolu halkı üzerinde sosyo-ekonomik açıdan çok olumlu etkiler yapmış bu kurum hakkında, benzetmelere, yakıştırmalara dayanan yargılarda bulunmuşlardır².

Ahilik nedir:

Kimi yazarlar, teorik tüzükleri olan “fütüvvetname”lere bakarak ahiliğin fütüvvetçilikten kopya edildiğini, kimileri “İhvan üs-Safa’dan³, bir heterodoks islam mezhebi olan “Bâtunîli”ten, “Melâmîlik”ten, eski İsrail kökenli “Masonluk”tan, kimileri de XI. yüzyıl Avrupası’nın, şimdiki Hollanda, Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya bölgelerinde gelişen sanat ve meslek kuruluşlarından esinlendiğini, kaynaklandığını söylerler.

Avrupa’daki bu sanat ve meslek birliklerinin yani korporasyonların, Haçlı savaşları yoluyla doğudan, İslam dünyasındaki benzerlerinden örnek alındıklarını yazanlar bile vardır. Bunların ayrıntılarını, 1974 de Ankara’da, eklemelerle ikinci baskısının 1981 yılında Konya’da yapılan “Bir Türk

² Aslında ahi örgütü, esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının “gedik” haline gelişine yani 1277 yılına dek sürmüştür. Gedik yasa, düzen ve kurallarının saptanmasında da ahi birliklerinin kuşkusuz büyük rolü olmuştur. Bk. Sıtkı, Gedikler, 1325 (1909), İstanbul, Tanin Matbaası, Ayrıca bak. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i Umur-u Belediye, 1922, İstanbul, I, 653.

Gedik denen ticaret ve sanat yönteminde de meslek ve sanat yerlerinin açılmasında sınırlama vardır. Farkı, gedik kurallarının, ahi kurulları tarafından değil, yöneticiler kararı ve Padişah fermanı ile düzenlenip denetlenmesindedir. Sanat, meslek ve öteki ticaret kollarının tamamıyla serbestleşmesi 1856’da yayınlanan “Islahat fermanı” ndan sonra başlamıştır. Çünkü bu fermanın bir hükmüne göre, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde herkes, dilediği mesleki ve sanatı yapabilir, hükmü vardı. Buna göre meslekte ve sanatta sınırlama da olamazdı. Bu yüzden, loncaların da bütün hükümleri 1861’lerde yürürlükten kalktı.

³ İhvan üs-Safa, 890 yılında, zenciler ayaklanmasının bastırılmasından sonra, Irak’ın Vâsıt bölgesinde ortaya çıktı. İnsan ruhunun ölümsüzlüğüne, karşılıklı yardımlaşma ve eğitim ile ruhların arınacağına inanan kişilerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar insanları, 12-30; 30-40; 40-50 yaş gruplarına ayırıp eğitirler. 40-50 yaş grubunda olanlar, ilâhî bilgiler üzerinde çalışırlar. Bu basamağa yükselenler, birtakım İlahî sırları öğrenirler ve peygamberlere eşit sayılırlar. İhvan üs-Safa’nın düşünce ve görüşlerini, felsefi inançlarını, türlü konularda yazdıkları 52 risaleden öğreniyoruz. Adel Ava’nın bu konudaki önemli bir makalesi, H.R. Atademir tarafından Türkçeye çevirilip A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi’nde basıldı.

Kurumu Olan Ahilik” adlı kitabımızda yazdığımızdan, burada onları tekrar etmeyeceğim; sadece, ahilikle fütüvvetname ilişkileri ve ahilikle batıdaki korporasyonların benzerlikleri üzerine birkaç söz söylemekle yetineceğim.

Orta Çağlarda bazı mutasavvifler, bilginler ve düşünürler, kişilerin toplum içindeki davranışlarını ve o zamanki ölçüde kültür yapısını geliştirmek ve belli bir düzeye ulaştırmak için kurallar tespit ettiler. Bunların ölçüleri, ünlü mutasavvıf, bilgin Ebu Abdurrahman Muhammed Sülemî (936-1021) ve onu izleyen İmam Kuşeyrî (Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha Ebu'l-Kasım el-Kuşeyrî: 986-1072)dirler. Bu fütüvvetnameler, zamanla soylu kişiler için özel yaşam kuralları halini aldılar.

Fütüvvetçiliği kendi başkanlığında örgütleyip, politik amaçları için kullanmayı planlayan Abbâsîler halifesi Nâsır Lidinillah (saltanatı: 1180-1225), çağının büyük mutasavvıfı ve “Avarif al-Maarif” adlı eserin sahibi Şehabüddin Abu Hafs Ömer al-Suhraverdî’ye (1145-1234) geniş kapsamlı bir fütüvvetname yazdırır. Abbasîler devri ile uğraşan çağdaş arap yazarlarından kimileri, Nâsır Lidinillah’ın kurduğu fütüvvetçilik örgütüne “al-Keşşafet-i fi'l-islam” adını vererek, islamda izcilik örgütü olarak nitelerler. Nâsır’ın bu çabaları, tüzükleri, Suhraverdî’nin yazdığı fütüvvetname olan fütüvvetçilik örgütü, birkaç şehrin gençlerine atıcılık öğretiminden, kimi Eyyübîler hükümdarları ile Anadolu Selçukluları hükümdarını fütüvvet örgütüne sokmaktan öteye gidemedi⁴.

Fütüvvet örgütüne üye olmak için, bir fütüvvet ulusunun elinden şalvar giymek, fütüvvet kâsesinden içmek gibi biçimsel törenler gerekiyordu ancak bunun, ahi törenlerindeki içtenlik, etkinlik temeline dayanan sanat ve meslek bağlılığı ve bağdaşmaları ile ilgisi yoktu.

Halife Nâsır Lidinillah’ın yeniden diriltmeye çalıştığı fütüvvetçilik çok eskiden beri de Ortadoğu islam âleminde vardı. Oradakiler, kuru, teorik ve ölü kurallar yığını olup bir kişi, bu kurallardan ne kadar çoğuna uyar, o meziyetleri taşırsa o denli saygın bir kişi olarak tanınırdı o kadar. Türk ahiliği ise, Tancalı İbn-i Batuta’nın (1304-1369), yirmiyedi Anadolu şehir ve kasabasını gezerek ve görerek yazdıklarından anladıklarımıza göre, içten, işlek, tam bir otokontrol sistemi kurmuş bir kurumdu.

⁴ Abbasî halifesi Nâsır Lidinillah’ın fütüvvetçiliği hakkında geniş bilgi için bak. Neşet ÇAĞATAY “Fütüvvet ve ahi müessesesinin menşei meselesi” A.Ü. İlähiyat Fakültesi Dergisi, 1952, Ankara, C. I, sayı: 1, sayfa: 58-68. Aynı cilt, sayı 2-3, sayfa: 61-84.

Öte yandan, sanat ve meslek kuruluşları Avrupa'da çok erken ortaya çıktı. Örneğin Roma'da cumhuriyetin ilk devirlerinde kurulan "Corpus Officium Collegia" adı altındaki esnaf kuruluşları, meslek örgütü olarak varlıklarını duyurmuşlardı. Bunlar önceleri özel kurumlar iken sonradan değişip, Roma yönetim örgütünün birer kolu oldular. Her esnaf derneği hükümete karşı sorumlu birer yönetim durumuna geçtiler. Bu ise, onların ortadan kalkmasına yol açtı.

Bu örgüt, XII. yüzyılda yeniden ortaya çıktı. Meslek ve sanat toplulukları, yeniden dernekler kurma gereği duydular, XIII. yüzyılda çok geliştiler. 1791 yılında anayasa gereğince Fransa'da ortadan kaldırılıncaya dek varlıklarını sürdürdüler.

Romalılar zamanında esnaf derneklerinin herbirinin ayrı bir koruyucu Tanrısı, ortak dinî toplu yemekleri, derneğe giriş için uyulması gerekli birtakım gelenekleri ve törenleri vardı. Bunlara benzer töre ve törenler ahilerde de vardı ama, benimsenmiş, uygulanış nedenleri ve amaçları başka idi.

XIII. yüzyılda Avrupa'da yeniden kurulduklarını söylediğimiz korporasyonlara, kimi şehirlerin din adamları karşı çıktılar. Halk üzerindeki otoritelerine ve çıkarlarına ters düşer korkusu onları böyle bir davranışa itmişti. Örneğin Fransa'nın Rouen şehri ruhanî meclisi 1189 yılında "dinî bir tarikata bağlı olmayan, her işlerinde ve davranışlarında birbirlerine karşılıklı yardım etmeye, özellikle alışverişlerinde, tüzüklerine aykırı davranışlarda bulunanlara karşı bir ceza vermeye yetkili ortaklıklar kurarlar. Kutsal kitabımız, bu gibi ortaklıklardan ve dinî işlerle ilgili dünyevî kuruluşlardan tiksindir; çünkü onların üyeleri yalan yere yemin ederler. Afaroz yasası gereğince bu kurulların kaldırılması gerekir; yenilerinin kurulmasını da istemiyoruz" diye bir karar aldı.

Esnaf kuruluşları (korporasyonlar) bu düşüncedeki din adamlarının şerlerinden ve zararlarından korunmak için herbiri, bir azizin koruması altına girdiler.

Avrupa'nın Flandre bölgesinde İngiltere'de şimdiki Belçika, İtalya ve Almanya'nın kimi şehirlerinde korporasyonlar vardı ama nitelikleri birbirinden farklı idi.

Fransa kralı IX. Louis (Saint Louis, saltanatı: 1226-1270) hükümdarlığı sırasında 1268'lerde yazıldığı sanılan, Paris esnaf kâhyası (prévôt) Etienne Boileau'nun "Le Livre de Métiers" adlı eserinde, altı grupta yüzbir sanattan ve bunların tüzüklerinden söz edilmiştir.

Ahilerde de her sanat ve meslek, bir islam büyüğünü, azizini, velisini kendilerine pir ve üstad tanırlar ama onlar bunu, batıdaki esnaf ve sanatkârların duydukları zorunluk ve kaygı ile başlatmamışlardır. Zaten ahiliği doğudaki ve batıdaki benzer kuruluşlardan ayıran en büyük değişiklik din adamlarının da, devlet otoritesinin de onlar üzerinde herhagi bir etkisi olmamasında ve olamamasındadır.

Fransa'da esnaf ve sanatkârlar dernekleri, kralın ya da onun görevlendireceği, saraydan bir kişinin kontrolü ve emri altında idi. Örneğin ikinci Henri (saltanatı: 1547-1559), bu dernekler üzerinde birtakım görevler uydurup, bunların kontrolünü darphane eminine verdi. O da bu işleri, görevleri, yararı kendinin olmak üzere istediğine satabiliyordu.

Üçüncü Henri (saltanatı: 1574-1589), kardeşine bir bağış olmak üzere her şehirde iki ustalık görevinin açılmasına izin verdi. IV. Henri (saltanatı: 1589-1610), 1597 yılında yayınladığı bir emir gereğince, her tacire 10-30 altın karşılığında kendini usta ilan etme izni verdi.

Ahiliğin nitelikleri:

Ahilik, XIII. yüzyıldan, son zamanlarda “gedik” haline dönüşmekle birlikte XVIII-XIX. yüzyıla dek Anadolu'daki esnaf, sanatkârlar ve meslek sahipleri birliklerine verilen addır.

Ahi sözcüğü, arapçada “kardeşim” demektir. Tahminimizce doğudaki Türk cedlerimiz, batıya gelmeden çok önce VII-IX. yüz yıllarda şehir yaşamını, ticaret ve sanatları geliştirilmiş olduklarından, bu şehirlerdeki meslek ve sanat sahibi kişiler ahi kurumunu aralarındaki sanat ve meslek birliğini sağlamak için oluşturmuşlar ve bir tüzüğe bağlamışlardı. Kurumun oradaki adı belki de “akı” idi.

İslamiyete girdikten sonra yani X-XI. yüzyıllarda, islam mutasavvıflarından bilgin kişilerin geliştirdikleri fütüvvetnameleri, toplum ilişkileri ve kişi eğitimi yönünden daha iyi ve amaca daha uygun bulduklarından, kendilerinin eski tüzükleri ile yoğurarak benimsediler ve Arapçadaki “kardeşim” anlamına gelen, din kardeşliğini de içine alan “ahi” fonetik benzerliği yüzünden “akı” teriminin yerini aldı.

Ahiliğin, kurum olarak en belirgin özellikleri, konukseverlik, yardımseverlik, bir sanat ya da meslek sahibi olmak, üyelerini gündüz tezgâh ve atölyelerde işbaşında, geceleri ahi zaviyelerinde sosyal ve ahlaki yönlerden eğitmek ve bilinçlendirmektir.

Ahiler, fütüvvetnameleri, üyelerinin sosyal ve manevî yönlerini eğitmek için kullanmışlardır. İlk fütüvvetnamelerde, ahiliğin ana ilkeleri olan bir sanat ya da mesleke bağlı olmak ve onların bu yönlerinin geliştirilmeleri gibi konular yoktur. Bunlar meslek ve sanata ait törenler, kurallar, Türklerin İran bölgesinde buldukları sırada yazılmış Farsça fütüvvetnamelerle, Anadolu'ya geldikten sonra burada yazılmış Türkçe fütüvvetnamelerde yer almış bulunmaktadır.

“Ahi” sözcüğü, ahi kurumunun hiçbir niteliğini ifade etmez. Türkçedeki “akı” sözcüğü ise “Divan-ı Lugat it Türk”ün birçok yerindeki anlamı ile⁵ eli açıklık, cömertlik, yiğitlik, koçaklık anlamlarına gelir. Bu nitelikler, ahi kurumu üyelerinin en belirgin özellikleri ve erdemlilikleridir.

Türlere özgü bir kurum olan ahiliğin özelliklerine, işleyiş ve amacına biraz daha açıklık getirmek istersek ahilik, Türk yardımseverliğinin ve konukseverliğinin, doğruluk ve merhametliliğinin bir aşımıdır.

Ortaçağ başlarında Türkistan'da kurulduğunu kuvvetle tahmin ettiğimiz bu kurumun, aynı niteliklerde bir benzeri, hiçbir ulusta görülmez. Her ahinin kesin olarak bir mesleki ya da sanatı olması gerekir. Çıracak, kalfa ve usta hiyerarşisinden geçerek ahi olan kişi, bu basamakların herbirinde enaz bin gün çalışması gerekir. Orta çağ dinî tarikatlarının basamaklarında da böyle bir çile süresi vardı.

Ahi kurumunun üyesi olacak gençler, tezgâhta ya da atölyelerde yetiştirilerek mükemmel bir beceri kazandırılmaya çalışılır. Bir bölgenin ahileri akşamları, başkanları olan “ahi baba”nın zaviyesinde toplanırlar. Bu toplantılar bazı günlerde, özellikle o şehir ya da kasabaya önemli bir yabancı konuk geldiğinde mutlaka yemekli olur. Bu yemekler, ahi zaviyesinin mutbağında ve ahiler tarafından pişirilir.

Bir şehire ya da kasabaya gelen normal yabancı (o şehir dışından gelme) konuklar da, ahi zaviyelerinde, konuğun, yolcunun geldiği yerde ahi zaviyesi yoksa, hayır sahiplerinin yaptırdığı ve köylere kadar yayılmış bulunan konuk evlerinde “Müsaafir odaları”nda ağırlanır, hayvanla gelmişse hayvanlarına bakılır.

⁵ “kozgl manga akılık bolsun manga ayağa

Izgl meni tokışla yüvgil manga ulaga”

yani (beni bırak, cömertlik benim takma adım - lakabım - olsun. Beni savaşa gönder, bana at yardım et) Kâşgarlı Mahmud, Divan-ı Lugat it-Türk, Besim Atalay çevirisi, Ankara, 1941, c. III, 172 “Ol meni akladı” yani o beni cömert buldu. Aynı eser, C. 1, 310. “akı eli açık, koçak, aynı eser, C. 1, 90.

Yolların, konaklama yerlerinin yetersiz, güvensiz, haberleşmenin çok ilkel olduğu o çağlarda, bu odaların ve benzeri yerlerin değeri son derece önemlidir. Bu nitelikteki yerler-Türklerde olduğu biçim ve nitelikte-dünyanın hiç bir ulusunda ve yerinde yoktur.

İbn-i Batuta'nın anlattığını göre, büyük yerleşim bölgelerinde birden çok ahi zaviyesi bulunabiliyordu. Ahi zaviyelerinin faaliyetlerine katılanlar, sanat ve meslek için atölyelerde ve tezgâhlarda yetiştirildiği gibi bilgi, ahlak, yönetim ve davranış bakımlarından eğitiliyordu. Bu eğitim basamakları, en alt sınıfı "yiğit", en üst sınıfı "şeyh ül-meşayih" yani "ahi baba" olmak üzere dokuz sınıftı.

Ahi zaviyelerinde, yemek pişirme, ortalık temizleme, konuk ağırlama, toplumda insanlarla ilişki, çarşıdan alışveriş etme vb. gibi toplum kuralları öğretildiği gibi, haftada bir gün, ata binme, silah kullanma gibi askerî talimler de yaptırılırdı ⁶.

Ahiliğe Anadolu'daki biçimini veren olaylar:

İnsanlık tarihinde yer alan birçok önemli kurumlar, tarihî ya da sosyo-ekonomik olayların neden olduğu zorunluluklardan doğar.

XIII. yüzyılın ilk yarısında, acımasız Moğol saldırıları önünden kaçıp Anadolu'ya gelen şehirli sanatkâr ve tüccar Türkler burada, tarihî ve sosyo-ekonomik nedenlerle ahiliğin, konukseverlik, yardımseverlik ve sanat, meslek eğitimine büyük ağırlık verdiler.

Ahi kuruluşunun, doğu Türkleri arasında da bu konukseverlik ve yardım etme özelliğinin ağır bastığı mutlak olmakla birlikte, yeni göç edenlerin yardıma muhtaç olmaları durumu, yardım etme niteliğini daha da artırdı. Gerçekten, o zamanki doğu-batı ilişkilerinde şunları görüyoruz:

1176 yılında Selçuklu Sultanı ikinci İzzeddin Kılıçarslan komutasındaki Türk orduları Eğirdir Gölü çevresindeki "Myrio Kephalon" Vadisinde Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğratarak Türklerin, Anadolu'ya geçici bir istilacı olarak değil, yurt edinip yerleşmek için geldiklerini gösterdiler ve bunun gerçekliğini Bizanslılara anlattılar.

Bu yenilgi Bizans'ın Dördüncü Haçlı Ordularınca 1204 yılında işgal edilerek burada 1261 yılına dek süren "Latin İmparatorluğu"nun

⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bak. Neşet ÇAĞATAY, Bir Türk Kurumu olan Ahilik, 1981, ikinci baskı, Konya, sayfa: 137 vd.

kurulmasına, Bizanslıların hükümet merkezlerini Trabzon'a taşımalarına yol açtı.

1180 yılında Bağdat'taki Abbasiler İmparatorluğu tahtına, 1225 yılına dek kırkbeş yıl hüküm sürecek dinî, politik ve toplumsal yönlerden bambaşka bir tutum izleyecek olan halife Nâsır Lidinillah geçti. Bu halife kendisiyle sürtüşme halinde bulunduğu Harezmsahlar Türk Hükümdarı Kutbüddin Mehmed'i (saltanatı: 1200-1220) ortadan kaldırmak için, doğudaki Moğolların hükümdarı Cengiz Han'la (yaşamı: 1155-1127) işbirliği yapmış onun, batıya yürüyerek Abbasiler de dahil, Mısır Türk Kölemenleri Devleti dışındaki bütün İslam ülkelerinin bağımsızlıklarını yitirmelerine yol açmıştı.

1209 da Uygur bölgesini 1211 de Çin'i ele geçiren bu Moğollar, 1220 yılında Harezmsahlar Devleti'ni ortadan kaldırarak İran bölgesine girdiler. Ordusunun kalan parçası ile bunların önünden batıya yönelen son Harezmsahlar sultanı Celaledin Mengüberti (ölümü: 1231) Anadolu'ya girerek, kendileriyle Moğollara karşı işbirliği yapacağı Anadolu Selçukluları ile "Yassı Çemen" adlı yerde 1230 de savaşın yenildi.

Bu sonuç, Harezmsahlar Devleti'nin sonu olmakla kalmadı belki bir ölçüde Anadolu Selçukluları'nın 1243 yılında "Köse Dağ" adlı yerde Moğollara yenilmelerine yol açtı.

Köse Dağ savaşı ile Anadolu'yu işgal eden Moğollar 1256 yılında "İlhanlılar" adıyla anılan "İran Moğolları Devleti"ni kurduktan sonra 1258 yılında Abbasiler Devletini de kaldırdılar. Başkent Bağdad yakılıp yıkıldıktan, son Abbasi halifesi el-Musta'sım'ın (halifeliği: 1242-1258) Moğollar tarafından öldürülmesinden sonra, doğudaki İslam ülkeleri üçbuçuk yıl süre ile halifesiz kalmışlardır.

Yakın ve Ortadoğu'yu, Suriye'yi ve Anadolu'yu altüst eden bu kanlı ve acımasız Moğol saldırısını ancak, Mısır'daki Türk Kölemen Sultanları, 1260 yılı Eylül ayında, Filistin'deki "Ayn Calut" adlı yerde yaptıkları savaşta ağır bir yenilgiye uğratarak durdurabildiler.

İşte bu acımasız Moğol saldırılarından batıya kaçan şehirli Türk esnaf ve sanatkârlarından Anadolu içlerine dek gelenler, daha sonra gelenlere kucak açar açar akı örgütü'nü Kırım Yarımadası'na ve Balkanlar'a yerleştirdiler.

Bilindiği gibi XI. yüzyıl sonlarında Malazgirt Savaşı ile Anadolu'ya giren Türk toplulukları, çoğunlukla göçebe-asker yapısında idiler. Bu ilk

gelenler arasında çok ve kaliteli esnaf ve sanatkârların bulunmuş olacağını sanmıyoruz. Ama 1220 lerden sonra korku içinde gelen ve çoğu esnaf ve sanatkâr olan onbinlerce Türk halkı, yerlerinden ayrılıp, güvenli bir yer olan soydaşlarının yanına, Anadolu'ya geldiler. Moğolların eline geçenlerin hemen hemen hepsi öldürülmüştü.

İşte böyle bir zorunlukla evlerini barklarını, dükkanlarını tezgâhlarını bırakıp Anadolu'ya göç eden Türkler, bu yeni yurtlarında ahiliği yaygınlaştırıp, zaviyeler kurarak hem kendilerine hem de daha sonra gelenlere, namerde el avuç açmadan, alinterleri ile yaşamanın yollarını açtılar.

Ahiliğin üyelerine kazandırdığı meziyet ve hasletler:

Bilindiği gibi XIX. yüzyılın ilk yarısına dek bütün islam ülkelerinde yurttaşın eğitimi, sağlığı, sosyal ve ekonomik durumu ile ilgilenmek, devletin görevleri dışında idi. Devlet kendini, sadece sınırlarının korunması ve iç güvenliğin sağlanması ile görevli ve yükümlü sayıyordu. İç güvenlik bile çoğu kez türlü nedenlerle her zaman yeterince sağlanamazdı. Sonraları bu boşlukları da doldurmaya çalışan ahilik Anadolu'da, çok yönlü ve çok amaçlı bir kurum olarak gelişti, yayıldı.

Haber alma, konaklama ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu, can ve mal güvenliğinin pek bulunmadığı o çağlarda, başka yerlerden gelenlerin konaklanıp ağırlanması çok önemli idi. Bir yere gitmek için taşıt bulmak, han, lokanta bulmak, büyük şehirlerde bile çok zordu.

Öte yandan ahi örgütü üyesinin sanatında, mesleğinde eğitilmesi gerekli idi. Belgeler, Anadolu'da ilk sanat kurumunun debbağlık ve deri işçiliği alanında geliştiğini ve bunu başlatan kişinin yani sanat pirinin de Ahi Evren Nasırüddin Mahmut (1172-1262) olduğunu bildiriyor.

Gerçekten deri işçiliği, at eyeri, kolan, kayış, ayakkabı, her türlü sıvı ve kuru eşya konan tulumlar, torbalar, kovalar yapımı için önemli idi.

Ahi sanat kollarının sayısı kısa sürede otuz ikiye, daha sonraları ise yüzleri buldu. Birçok meslek kolları da gitgide bu kurumun çalışma alanına sokuldu.

Ahilerde, meslek ve sanat alanlarında çırak, kalfa usta hiyerarşisi bulunduğu gibi, ahi zavilerindeki üyelerin bilgi ve kültür düzeylerinin yükselmesi için de yedi ya da dokuz basamaklık bir hiyerarşileri vardı. Burada en yüce makam "Ahi baba"lık idi. Ahi zaviyelerinde zaman zaman

toplanan esnaf ve sanatkârlar, adab-ı muâşeret, yurttaşlık görevi, askerlik ödevi ve genel bilgiler yönünden eğitilirlerdi.

Ahi babanın başkanlığında haftanın belli günlerinde Peygamber'in yaşantısına, ibadete, islam kurallarına dair eserler okunur, bilgiler verilir. Bu konuda fütüvvetnamelerde: "Kelam-ı kadim okuna, kıyas-ı enbiye okuna, menakıb-ı evliya okuna" diye yazılmaktadır. Ayrıca üyelere, fütüvvetnamelerdeki toplu yaşam kurallarından 740'ı, en aşağıdaki üyelere 124'ü öğretilirdi.

Üçü kapalı üçü açık diye nitelenen altı iyi ahlak ve insanlık kuralı benimsetilirdi. Bunlardan kapalı olan üçü: 1 - Eline (dikkat et) hırsızlık, zorbalık ve kötülük etmemek için. 2 - Diline (dikkat et) yalan, iftira, koğuculuk, dedikodu, küfür ve hakaret yapmamak için. 3 - Beline (dikkat et) başkalarının namusuna, onuruna dokunmamak için. Bilindiği gibi İngilizlerde de (three wise monkeys) vardır bu anlamda: kötüyü görme, kötüyü işitme, kötüyü söyleme'yi simgelerler.

Açık olacak öteki üç şey: 1 - Eli açık olacak, düşkünlere yardım için. 2 - Kapısı açık olacak, konuk ya da birşey istemeye gelenler için. 3 - Sofrası açık olacak: yoksullara, muhtaçlara yemek yedirmek için.

Ahiler kız çocuklarına da şu öğüdü verirler ve üç şeyi benimsetirler: 1 - İşine dikkatli ol, 2 - Aşına dikkatli ol, 3 - Eşine dikkatli ol. Yani, ailenin, evinin işini ihmal etme. İyi yemek pişir, idareli ol ve kocana sahip olmayı bil.

Ahi örgütünde kadınlar üye olamazlar. O zaman Anadolu kadını kendisi ayrı bir örgüt (Bacıyan-ı Rum) yani Anadolu bacıları örgütünü kurdu. Bu kadın örgütleri, savaş sırasında erkeklerle omuz omuza çarpıştılar ki bunlar, eski tarihimizin "Ahiyan-ı Rum, Bacıyan-ı Rum, Abdalan'ı Rum, Gazıyan-ı Rum" diye savaşlarda başarıları dillere destan olmuş dört savaşçı sınıftan biridirler.

Ahilere bu zaviyelerde, yabandan gelmiş ya da yaşlı saygın konuklara nasıl hizmet edileceği öğretilir; yemekten önce ve sonra ellerinin yıkanması için leğen ibrik, havlu getirmek, su vermek, yemek pişirmek, ortalığı süpürmek, ocak, mum, kandil yakmak gibi...

Ahiler, konuk ağırlama işinde son derece özenli ve cömert idiler. Ahi kuruluşunun bulunduğu yere bir yabancı geldiğinde gündüz, esnaftan para toplanır, bunlarla gerekli yiyecek ve meyve alınır, zaviyede görevli ahiler tarafından pişirilir birlikte yenirdi. Anadolu'da bir çok şehir ve kasabayı gezen Tancalı gezgin İbn-i Batuta, kendisi için böyle bir ziyafet verildiğinde

bu para toplama işini görmüş, ahilerin her gün kazandıkları parayı ahi babayı getirip teslim ettiklerini sanmış. Oysa ki bu para toplama işi sadece konuk geldiğinde olur ve birlikte yenecek malzeme için toplanır, ahi babaya verilmaz. Herkes kazancını evine götürür. Çoluğuna, çocuğuna, gereksinmelerine sarfeder.

Ahilerde gençlere ata binmek, sürek avına çıkmak, ok atmak, silah kullanmak öğretilir. Osmanlılarda 1361'lerden önce ordu kurulmadan ya da ordu gücünün düşman saldırısına yetmediği zamanlarda ahiler silahlarını atlarını alıp savaş alanına koşarlardı.

Ahilikte ana kural, bir sanat ya da meslek sahibi olmaktır. Fütüvvetnamelerde bu konuda şöyle denir. "ahilere helal para kazanmak gerektir ve hem vâciptir ve hem sünettir. Her kimin ki meslek ya da sanatı yoksa ona fütüvvet değmez. Ahinin onsekiz dirhem gümüş sermayesi ve mutlaka bir işi olmalı; işsiz olmamalı".

Büyük Türk ekonomisti, sanat ustası Nasırüddin Ahi Evren (1172-1262), ahlak, konukseverlik, yardımseverlik ve sanatın uyumlu bir bileşimi olan ahiliği örgütleyerek onu, o denli saygın bir duruma getirmiş ki, o zamanki ya da daha sonraki hükümdarlar bile bu kuruma üye olmayı onur saymışlardır. Örneğin ikinci Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi (saltanatı: 1324-1362) ve birinci Murad (saltanatı: 1362-1389) ahi idiler.

Burada, Anadolu Türkününün sanat ve meslek yaşamında Ahi Evren'in yaptığı eşsiz hizmetleri sıralarken, Selçuklu sarayı resmî dilinin ve edebiyatının Farsça olduğu bir devirde, Türk halkı arasına girerek, kadınlı erkekli toplantılarla Türk dilinin, müziğinin, şiirinin, gelenek ve göreneklerinin korunmasında, gelişmesinde büyük emeği geçmiş bulunan Türk bilim ve düşün adamı Hacı Bektaş Veli'yi (1210-1271) de saygı ile anmak isterim.

Ahi kurumununun ahlak kuralları, fütüvvetnamelerde yer almıştır. Fütüvvetnameler, sonradan türlü kuruluşlar, mezhep ve tarikatlarca benimsenmiş ve bunlardan herbiri bu kuralları kendi ilkeleri doğrultusunda değişikliklere uğratmışlardır.

Ahlaki, insanî bilgileri, eğitimi ahi zaviyelerinde alan ahinin, kesin olarak bir mesleği veya sanatı olacaktır: yani ahiliğe ancak esnaf ve sanatkârlar katılabilirlerdi. Zaten ahiliğin, tekke ve türbelerde kümelenerek halka el açarak kutsal duygular sömürücülüğü yoluyla halkın sırtından geçinen asalak tarikatlardan farkı buradadır. Ahilik, Anadolu Türküne,

alınları ile geçinme, başı dik kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneği kazandırmış, bu ruhu aşlamıştır.

Atölyede, tezgâhta sanat eğitimi, zaviyelerde kültür ve genel bilgi almak suretiyle çift eğitim gören Türk esnaf ve sanatkârları, hem aralarında güçlü bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanatkârları ile yarışabilecek bir sanat yeteneğine kavuşmuş oluyordu.

Her grup sanatkâr için ayrı olmak üzere bedesten, arasta, ya da uzun çarşı denen, kalın duvarlarla çevrili görkemli yapılar içindeki, yanyana dizilmiş dükkânlarda sanat ya da mesleklerini güven içinde sürdürüyorlardı. Aralarında kurdukları güçlü bir otokontrol ile de standart, sağlam ve ucuz mal satarak, her dinden ve milletten olan kişilerle güven içinde ticaret yapıyorlardı.

Ahi zaviyelerinin akşam sohbet toplantılarına her daldan bilginler hatipler, öğretmenler katılırdı. Bu zaviyeler aynı zamanda her tür yeteneklerin, becerilerin gelişmesini sağlayan birer akademi gibi idiler.

Bir şehir ya da kasabada herhangi bir nedenle otorite boşluğu çıksa, ahiler hemen yönetimi ele alırlar, işlerin sarsıntısız yürütülmesini sağlarlardı. Onlar, iyi bir eğitimden geçtiklerinden, her tür yönetimde ve halk ilişkilerinde o denli yetenekli idiler ki, Osmanlı Sultanları, ahi ileri gelenlerini, özellikle gayr-i müslimlerin, başka uluslardan olan uyrukların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde görevlendirirlerdi. Birinci Murad Han'ın, Trakya'da birkaç yere böyle ahiler atadığını "ahilerimden filanı falan yere ahi diktim" sözünün yer aldığı vakfiyelerinde görüyoruz⁷.

Ahilik adıyla anılan bu sanat, esnaf ve meslek kuruluşları, 1727 yılında "gedik" haline dönüştü. Gedik kelimesi Türkçedir, tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması şartlarıyla hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir.

Resmî terim olarak "gedik" kelimesine ülkemizde 1727 yılından itibaren rastlanır ama, gediğin tekeli karakteri, çok daha önce vardı. Bu tür esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına kadar sürmüştür.

Gerek esnaf teşekküllerinin gedik haline dönüşmesinden sonra, gerekse 1856 tarihli "Islahat fermânı" ile meslek ve sanat edinme özgürlüğünün kabul ve ilanı üzerine, bu hakları sınırlayan gedik kurallarının 1860 yılında

⁷ Bak. 6. nottaki eser, sayfa: 102-105.

kaldırılması üzerine çıkarılan ekonomik yasa ve tüzüklerde ahi kurallarının izleri açıkça görülür. Yani ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin ekonomik ve sosyal içerikli ana kurallar, daha sonraları bu alanda hazırlanan yasaların, tüzük ve yönetmeliklerin temelini oluşturmuştur. Onların koyduğu bu kuralların izlerini, Osmanlı eyalet kanunnamelerinde bile görürüz.

Ahiliğin Anadolu köylerindeki uzantısı, Yaran odaları :

Ahi örgütü yalnız şehir ve kasabalardaki esnaf ve sanatkârları eğitip yetiştirmekle kalmamıştır. Daha geniş bir alana, köylere dek de yayılmıştır. Anadolu köylerinin pek çoğunda kırk elli yıl öncesine dek “yaran odası” ve “müsafir odası” vardı. Bazı kalabalık nüfuslu köylere birkaç tane yaran odası ve müsafir odası vardı. Konuk odaları, hali vakti yerinde olan ailelerce bakılırdı. Bunların çoğu iki katlı idi. Yukarıda iki göz odası, aşağıda küçük birer ahır ve samanlığı, helası bulunurdu.

Köye nereden ve kim gelirse gelsin buralarda ağırlanır, parasız yedirilir, yatırılır, hayvanı için saman verilir, kışın ocağı ya da sobası yakılırdı. Kimi zaman da odaya yakın komşulardan konuk geldiğini görenler birer ikişer kap yemekleri ile odaya gelir, birlikte yemek yerirdi.

Benim doğup büyüdüğüm, Isparta ili Gelendost ilçesi Yenice Köyü’nde 1940-1945 yıllarına kadar dört müsafir odası dört de yaran odası vardı. Bizim yani dedemin -kendisi kadı (yargıç) imiş- yaptırdığı bir müsafir odamız ve arka avluda ayrıca yapılmış bir de yaran odamız vardı.

Yolların, ulaşım ve haber alma araçlarının, konaklama yerlerinin yetersiz olduğu o zamanlarda, işleri ve meslekleri gereği bir yerden başka yere gitmek zorunda olanlar için bu odaların değeri ve önemi son derece büyüktü. Bu odalara gelen konuklar, aynı zamanda gezdiği ve gördüğü yerler hakkında haber ve bilgi veren kaynak görevi de yapıyorlardı.

Yaran odalarının nitelikleri ve fonksiyonları başka idi; bunlar da bir ölçüde ahi zaviyeleri gibi yardım edici ve eğitici rol oynarlardı.

Bunların işleyişleri ve görevleri şöyle idi: Köyde güz (sonbahar) ekinler ekilip tarlalar nadas edildikten, yakacak, yiyecek, giyecek hazırlıkları bittikten sonra ahırdaki hayvanlara bakmaktan başka yapacak iş kalmaz, köyler yarı yarıya kış uykusuna dalmış duruma girerdi. İşte köylerdeki bu yaran odaları bundan sonra açılıp çalışmaya başlardı.

Şimdi ben, ağabeylerimin katıldığı, biraz büyüdükten sonra da birkaç kez konuk olarak gidip geldiğim yaran odalarının çalışmalarını ve neler yaptıklarını özetleyeceğim: köyün 20-30, 30-40, 40 ve daha yukarı yaşlardaki erkekleri, güz mevsimi gelince, gruplaşarak, odaları halkının kimlerden oluşacağını saptamaya başlarlar. Önce bir “yaran başı” bulunmaya çalışılır. Bu iş seçimle olur. Eski yaran başı’ndan memnun iseler değiştirmezler. Yaran başı, yeniden aralarına katılacak kişileri saptar. Bu konuda kimse zorlanmaz. Zaten hiç bir odaya katılmayıp evlerinde oturanlar yok denecek kadar azdır. Katılmayanlar, yaranların, düğünlerde, ekim ve harman zamanlarında yapacakları yardımlardan yararlanamayacaklarından, hemen hemen kimse buralara katılmamazlık edemezdi.

Köylerdeki yaran başı, ahi zaviyelerindeki ahi babalar gibidir ve yaranların yaşlıcası, herkesce sevilip sayılanıdır.

Odaları faaliyete geçirmek için, kararlaştırılan bir günde odada toplanılır ve aralarından bir de “oda başı” seçilir, bu “yaran başı”nın muavini gibidir ve aşağı yukarı ahilerdeki “nakib” karşılığıdır.

Oda başı, odanın genel işleri, temizliği, oda gereksinimlerini keşikle yerine getirme gibi işlerden sorumludur. Yaran başı, odanın güvenliğini, terbiye ve saygı kuralları içinde yürütülmesinden sorumludur.

Genç yaranların odaları tek katlı olup kırk elli kişi alacak ve ortasında millî oyunlar oynanabilecek genişliktedirler. Yaşlılar ise konuk odalarında toplanırlar, köyün genel konuları konuşulur, dinî kitaplar, öyküler okunur, yaran odalarının gençlere ait olanlarında halledilemeyen anlaşmazlıklar bu yaşlılar odasında halledilir.

Yâranlar kendilerine “efrad” derler. “yaran başı” ve “oda başı”ndan başka herkes hergün sıra ile, yaran odasının bütün ihtiyaçlarını sağlamak zorundadırlar. Onlar bu işe “keşik” derler.

Keşik sırası kendine gelen kişi, bir önceki gece dağılırken odanın anahtarını ve demirbaş eşyasını o günkü keşikçiden teslim alır. Kendisi, keşik günü akşamı erkenden gelip odayı, ocağı süpürüp temizler, testilere su doldurur, lambaların şişelerini temizler, fitillerini keser, gazlarını doldurur, gece geç vakte kadar yetecek odun getirir.

Odanın düzeni ve onuru, oda dışında gündüzleri ve yaz aylarında oda faaliyetleri tatil edilmişken de korunur, aralarındaki dayanışma sürdürülür. Oda halkının kendi aralarındaki ya da öteki odalarla olan her konudaki anlaşmazlıkları, “yaran başı” ile “oda başı” tarafından, onlar yapamazsa

yaşlıların odasında kurulan köy mahkemesinde halledilir. Birçok türden pekçok dava, mahkemelere gitmeden bu odalardaki kurullarca halledilirdi. Bu türden pek çok davanın bu kurullarca halledilişini ben, kırk elli yıl önce gördüm.

Zorunlu bir neden olmadan odaya gelmemek olmaz. Yarandan kimse, kahvehaneye ya da başka yaran odasına, yaran başının izni olmaksızın gidemez. Yaranların, Hidrellez'de (6 Mayıs günü) Mayıs ayı ortalarında bir tek gün, harman sonunda bir hafta olmak üzere topluca yatılı, dinlenme ve eğlenme zamanları vardı. Bu eğlenceler için aralarında para katışıp, koyun, sebze, yağ, şeker alırlar, aşçı tutarlar, topluca Eğirdir Gölü'nün bizim köy (Yenice) kıyısına gider, avlanır, eğlenir, yer içerlerdi.

Yaranların köydeki sosyal yardım faaliyetleri çok ilgi çekicidir. Yaranlardan birinin ya da bir yakınının düğünü olacağı zaman, bir hafta süren düğünde çok yardım ederler. Eskiden "okulu düğün" denen ve çevre köylerden kırk elli kişinin davet edildiği (okunduğu) düğünlerde üç gün düğün olan köyle aileler yanında konuklanan bu gelenlere 10-15 kap, ayrı cinste yemek götürülür ve bu taşıma işini yaranlar yapardı. O zamanlarda kömür ya da tüpgaz bulunmadığından, bütün yaran efradı, kendi hayvanları ile topluca bir gün ormana gidip 30-40 yük odun getirip düğün evine teslim ederlerdi. Bütün bu türden yardım hizmetleri parasız yapılırdı.

Yaranlardan birinin ya da kocası, oğlu askerde olan gelinin, dulun, kimsesiz kişinin sürülecek ekilecek tarlası, biçilecek ekini, kaldırılacak harmanı olsa, yaranlar bütün oda efradı halinde birleşerek yaparlardı. Köyde çıkan bir yangında birinin evi, ahır ya da samanlığı yansa, bütün yaran odaları birleşerek kimi ağaç, kimi kerpiç, ya da tuğla, kiremit ve harç yardımında bulunmak suretiyle yanan yeri, eskisinden daha iyi duruma getirirlerdi.

Köy kuyularının, dere yataklarının onarılması, ormanların korunması gibi kamuya ait işler hep bu yaranlar eliyle yapılırdı. Yaranların bu girişimleri, yalın bir imeceden farklıdır. Düzenli, örgütlü çalışmasıyla, konuk ağırlamaları ile, yıllık toplu gezinti, eğlence ve yemekleri ile, sürekli avları ile, odalarda gençlerin türlü yollarla eğitilmesi ile, tamamıyla ahi kurumunun köylere dek yayılmış bir uzantısından başka birşey değildi. Ancak, yolların ulaşım ve haber alma araç ve gereçlerinin gelişmesi, yaşamın daha hızlanması, kahvehanelerin, otel ve motellerin çoğalması nedenleriyle, öte yandan, ilk ve orta öğretimde yurttaşlık, toplum ilişkileri ile ilgili derslerin, uygulamadaki örnekleriyle değil de daha çok kuramsal

olarak öğretilmesi yüzünden bu, arta kalan meziyetleri ile bile yabancıları hâlâ hayran bırakan Türk konukseverliği, yardımseverliği, insancılığı çok azalmış bulunmaktadır.

Anadolu ahileri, fütüvvetnamelerin insanî ve ahlakî ilkelerini kendi yapılarına uydurarak almışlarsa da, böyle sanatla yardımseverliğin ve ahlakın uyumlu bir alaşımı ile sosyal ve ekonomik toplum ilişkileri böylesine mükemmel bir biçimde düzenleyen bir kurum ya da örgüt, dünyanın ve islam âleminin hiçbir yerinde bugün bile görülemez. Bu nedenle ahilik adıyla anılan ve güçlü bir sosyo-ekonomik örgüt olarak ortaçağ Anadolu halkının sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel hatta bir ölçüde sosyo-politik yaşamı üzerinde çok olumlu ve etkin, yaygın bir rol oynamış, faaliyetlerini köylere dek uzatmış olan bu kurum, her yönüyle orijinaldir, benzeri nitelikteki kuruluşlardan farklı, kat kat etkili ve çok yönlüdür. Bu özelliklerinden dolayı da Türk zekâsının ve dehasının şaheser bir ürünüdür.